

ХҒТАР 16.21.49
Ғылыми мақала

С. Утебеков^{1*}, А. Мейірбеков²

¹Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті,
Түркістан, Қазақстан

²Халықаралық туризм және меймандостық университеті, Түркістан, Қазақстан
(E-mail: ^{*}senuteb@gmail.com; ²meirbekov.asylbek@iuth.edu.kz)

ЖҮНІС ӘМІРЕ ҒАЗАЛДАРЫНДАҒЫ ФРАЗЕОЛОГИЗМДЕРДІҢ КОНЦЕПТУАЛДЫ МӘНІ ЖӘНЕ ЛЕКСИКА-СЕМАНТИКАЛЫҚ СИПАТЫ

Аңдатпа. Мақалада XIII–XIV ғасырларда өмір сүрген түрік халқының көрнекті ақыны Жүніс Әміре ғазалдарындағы адам өмірінің кезеңдеріне байланысты фразеологизмдер когнитивтік, лингвомәдени және лексика-семантикалық тұрғыдан қарастырылады. Сопылық дүниетанымға тән «инсан-и кәміл» идеясы негізінде адамның нәрестелік кезеңнен қарттыққа дейінгі рухани кемелденуіне ерекше назар аударатынына, бұл тұста ақын түрлі фразеологиялық бірліктерді пайдалана отырып, көркем және әсерлі бейнелер жасайтынына арнайы тоқталады. Зерттеудің мақсаты – ақын шығармаларында кездесетін тұрақты тіркестерді концепт деңгейінде талдаумен қатар түркілік рухани-мәдени танымды таныту, сондай-ақ қазақ және түрік тілдерінің фразеологиясындағы тарихи сабақтастықты көрсету. Зерттеу әдістемесінде тарихи-салыстырмалы, компоненттік, фразесемантикалық, сипаттамалы және этнолингвистикалық тәсілдер қолданылды. Негізгі дереккөз ретінде Мұстафа Татчының 2008 жылы әзірлеген «Yunus Emre Divanı» мен бірнеше түрік фразеологиялық сөздіктері пайдаланылды. Жүніс Әміре ғазалдарындағы адам өмірінің туу, нәрестелік, жастық, кемелдік, қарттық және өлім секілді кезеңдерінің әрқайсысына байланысты сопылық ілімнің мазмұнын терең, түркілік дүниетанымды көркем тілде жеткізу үшін қолданылған символдық, метафоралық деңгейдегі тұрақты тіркестердің мағыналарын аша отырып, қазақ тіліндегі варианттары мен эквиваленттеріне байланысты лексика-семантикалық тұрғыдан талдау жасалады. Ғылыми жаңалығы – адам өмірінің кезеңдеріне байланысты фразеологизмдер концепт ретінде жүйелі және кешенді қарастырылады. Ал практикалық маңызы ретінде тіл, әдебиет, мәдениеттану, аударматану бағыттарында тиімді қолдануға болады.

Түйін сөздер: Жүніс Әміре, Диуан, ғазалдар, Көне Анадолы түрікшесі, түрік әдеби тілі, адамның өмір кезеңдері, фразеологизмдер.

Түсті: 07.09.2025; **Жөнделді:** 14.07.2026; **Мақұлданды:** 21.09.2026; **Онлайн қолжетімді:** 29.09.2026

Кіріспе

Адам туғаннан өлгенге дейін өмірдің түрлі кезеңдерінде физикалық, физиологиялық және рухани тұрғыдан әртүрлі өзгерістерді бастан өткереді. Бұл өзгерістер тілдік бірліктер мен лингвомәдени концептосферада тұрақты түрде көрініс тауып отырады. Ол көркем шығармаларда, халық ауыз әдебиетінде, сол секілді ауызекі тілде өмірлік құндылықтардың, дүниетанымның және мәдени-әлеуметтік тәжірибенің нәтижесі ретінде әртүрлі тілдік бірліктер арқылы және көркем бейнелер арқылы орын алады.

Ал сопылық ілімде адам өмірінің әрбір кезеңі «инсан-и кәміл» идеясымен ұштастырылып, адамның рухани толысу, кемелдену жолы ретінде қарастырылады. Жан баласының жастық шақтан қарттыққа дейінгі кезеңдері жай ғана биологиялық өзгерістерден емес, рухани тұрғыдан да өсу сатылары болып саналатын бұл идеяға сопылық әдебиетте кеңінен орын беріліп, шариғат, тариқат, мағрифат, ақиқат дәрежелерімен сабақтастырылады. Мұны біз Қожа Ахмет Ясауидің ана құрсағында пайда болған күнінен бастап, алпыс үш жасқа дейінгі физикалық және рухани тұрғыдан дамуын сипаттайтын ғұмырбаяндық хикметтерінен анық көреміз (Utebekov, 2022: 196-202). Жалпы түркі халықтарында ғұмырбаяндық жанрда жазылған шығармалар көне дәуірлерде-ақ жазыла бастады. Поэтикалық көркемдігі тұрғысынан ортағасырлық ескерткіштердегідей мығым болмаса да, ғұмырбаяндық мәліметтер Білге қаған, Күлтегін жазбаларында эмоционалды тұрғыдан ерекше әсермен бейнеленеді (Tekin, 2017: 54). «Құтадғу біліг» (Nalbant, 2016), «Манас» (Аббас, 2008: 40-43), Қорқыт ата хикаялары (Memmedova, 2019) т.б. ескерткіштердің кейбір бөлімдерінде, Бұхар жырау (Қалқаманұлы, 1993: 43-44, 53-54), Шал (Құлекеұлы, 1999: 49-50), Мақтымқұлы (Sağlık Şahin, 2024), Бердақ (Бердақ, 1997: 143-151) секілді түркі халықтарынан шыққан ақын-жыраулардың толғауларында, анонимдік тұрмыс-салт жырларында адамның туғанынан өлгенге дейінгі өмір жолын қамтитын дастан түрлері кездесіп отырады. Мұндай шығармаларда әрбір жастың ерекшелігі өзіндік образдар арқылы суреттеліп, адамның рухани даму жолындағы кезеңдері терең мағыналы бейнелермен өрнектеледі.

Ғұмырбаяндық жанрдың үлгісі мақаламыздың өзегіне айналып отырған ортағасырлық түрік ақыны Жүніс Әміре (XIII-XIV ғғ.) шығармашылығында да кездеседі. Оның «Düşdü gönül...» деп басталатын 152-інші ғазалында көңіл аспектісін негізге ала отырып, адам өмірі кезеңдерін керемет сипаттайды, адамның өмір кезеңдеріндегі физикалық, физиологиялық және рухани өзгерістерді жеткізу барысында алуан түрлі бейнелі тұрақты тіркестер мен метафоралық қолданыстарға жүгінеді (Tatçı, 2008: 121-122). Жалпы Жүніс Әміренің шығармаларында адамның рухани тұрғыдан толысып, кемелденуі басты мәселелердің бірі болғандықтан адам өмірінің кезеңдеріне ерекше мән беріледі. Адам өз өмірінің әрбір кезеңінде үнемі жақсы амалдар жасап, нәпсіні тежеп, жүрек көзін ашуға талпынуы тиіс екені насихатталады.

Зерттеу материалы мен әдістері

Адам өмірінің кезеңдері – тіл мен мәдениетте терең бейнеленетін кешенді концепт. Сондықтан бұл кешенді концепт – когнитивті лингвистикадағы маңызды категориялардың бірі, антропоцентристік лингвистика мен лингвомәдениеттану тұрғысынан да өте өзекті. Себебі бұл концепт бір ғана ұғымды емес, бір-бірімен байланысып, жалғасып жататын «өмір», «туу», «нәрестелік», «балалық», «жасөспірімдік», «ересектік», «кемелдік», «мосқалдық», «қарттық», «өлім» секілді өмірдің бірнеше іргелі сатысын біріктіреді. Бұл адамның биологиялық, физикалық, физиологиялық дамуы

мен өзгерістері және рухани кемелденуі секілді бірнеше мағыналық компоненттерді қамтитын, адам санасында жүйелі және тұтас түрде бейнеленетін, ментальдық элементтерге және мәдени мәнге ие көпқабатты құрылым. Аталған бұл концептілер әсіресе фразеологизм, мақал-мәтел және діни-философиялық афоризмдерде жиі көрініс табады. Бұған байланысты Г.С.Сағидолда «Дүниенің қарабайыр бейнесінің фразеологиялық фрагментінде адам физиологиясының жас ерекшелікке байланысты бейнелі сипаттамасын “балалық шақ”, “жастық шақ”, “орта жас”, “кәрілік” фразасемантикалық микроөрістер бойынша жіктеуге болады» дейді (Сағидолда, 2011: 173).

Мақаламызда Анадолыдағы сопылық түркі әдебиетінің негізін салушы Жүніс Әміренің ғазалдарындағы адам өмірінің кезеңдеріне байланысты фразеологизмдер концептуалды тұрғыдан сараланатын болады. Түрік және қазақ халқының көнеден келе жатқан ұлттық-мәдени тұрғыдан ортақтықтары мен ерекшеліктерін айқындау мақсатында тарихи-салыстырмалы, салыстырмалы-сипаттамалы әдістерімен қоса әрі компоненттікәріфразесемантикалықталдаужасалады. Кейбіртұстафразеологизмдердің ішкі мазмұны мен ұлттық кодын айқындау үшін этномәдени сипаттау, салыстырмалы-мәдени зерттеу әдістері негізге алынады.

Мақалада негізгі материал ретінде Мұстафа Татчы тарапынан әзірленіп, 2008 жылы жарық көрген «Yunus Emre Divanı» деп аталатын еңбек пайдаланылады (Tatçı, 2008). Бұл еңбекте Жүніс Әміренің «Диуан» атты шығармасының латын графикалы транскрипциясы берілген. Яғни Жүніс Әміренің қазірге жеткен шығармаларының қолжазбаларының негізі мен түпнұсқалылығы сақталған деуге болады. Одан бөлек фразеологиялық тіркестерге мағыналық жақтан түсініктеме беру үшін Сезер Өзйашамыш Шакар «Eski Türkiye Türkçesinin Deyimler Sözlüğü» (Özyaşamış Şakar, 2021), Юсуф Чотксөкеннің «Türkçe Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü» (Çotuksöken, 2004), Вурал Сөзердің «Geniş kapsamlı deyimler sözlüğü» (Sözer, 2000) атты фразеологиялық сөздіктері пайдаланылды.

Әдебиеттерге шолу

Жүніс Әміре шығармаларының көркемдігін арттырып тұратын фразеологизмдер мен метафоралық қолданыстарына байланысты Доған Аксан (Aksan, 2005), Билал Актан (Aktan, 2010), Абдуллах Азми Билгин (Azmi Bilgin, 2019), Хатидже Шахин (Şahin, 2021) секілді кейбір ғалымдардың арнайы зерттеу жұмыстары бар. Алайда олардың еңбектерінде ақынның шығармаларында ерекше назар аудартатын адам өмірінің кезеңдеріне байланысты тілдік бірліктер жайында қандай да бір сөз қозғалмайды, мысалдар да берілмейді. Ал Эсма Шимшектің «Türk Halk Şiirinde “Yaşname”ler ve Yunus Emre’nin “Düşdü Gönül” adlı Şiiri Üzerine Bir Değerlendirme» (Şimşek, 2023) атты мақаласы ақынның «Düşdü Gönül» деп аталатын адам өмірінің маңызды кезеңдерін сипаттайтын өлеңін жанрлықжәне көркемдік тұрғыдан қарастырады. Мақалада фразеологизмдер мен метафоралар туралы азды-көп сөз етсе де, тілдік тұрғыдан талдау жасамайды. Ал Жүніс Әміре шығармаларындағы өлімге байланысты тілдік бірліктерді қарастырған Искендер Паланың «Yunus Emre’de Ölüm Düşüncesi» (Pala, 1995), Гүлмира Оспанованың «Yunus Emre Divanı’nda Ölümü Güzelleştiren İfadeler» (Ospanova, 2016), Арзу Чифтоғлу Чабуктың «Yunus Emre’de Ölümle İlgili Söz Varlığı» (Çiftoğlu Çabuk, 2022) атты зерттеулерінде біздің қолға алып отырған тақырыбымызға байланысты маңызды мәселелерге тоқталады. Жалпы Түркия ғылымында адам өмірінің кейбір кезеңдеріне байланысты тілдік

бірліктерді қарастырған Али Жиннің «Eski Türkçeden Günümüze Yaşlılıkla İlgili Kelimeler» (Cin, 2015), Эмрах Бозоктың «Eski Türkçe Deyim ve Atasözlerinde Yaşlılık» (Bozok, 2020), Фунда Топрактың «Ali Şir Nevâyî'de Yaşlılık ve Gençlik Düşüncesi» (Toprak, 2020), Фиген Гүнер Дилектің «Altay Türkçesinde Ölüm Kavramını Anlatan Sözler ve Söz Kalıpları» (Güner Dilek, 2007), Кадим Полат пен Айсун Эзги Йылмаздың «Dilde Ölümü Gölgelemek: Safâyî Tezkiresi'nde Ölümle İlgili Örtmeceler» (Polat, Yılmaz, 2022), Мыаммер Шехитоғлуның «Türkçe Sözlük'te Yer Alan Ölü ve Ölüm, Yaşam ve Hayat Kavram Alanlarına Bir Bakış» (Şehitoğlu, 2024) секілді кейбір мақалаларды атап өтуге болады. Бірақ бұл тақырыпты кешенді концепт деңгейінде қарастырған бірлі-жарым ғана зерттеуді атай аламыз. Олардың ішінде Мехмет Вефа Налбанттың «Yaşname Geleneği İçinde Kutadgu Bilig ve Kutadgu Bilig'de Yaş Konusu» деп аталатын мақаласында тікелей фразеологизмдерді қолға алмаса да, «Құтадғу білігтегі» адам өмірінің кезеңдеріне байланысты суреттемелерді концептуалды тұрғыдан қарастырады (Nalbant, 2016).

Адам өмірінің кезеңдеріне байланысты тілдік бірліктерді Марзук Фадхил Аббастың «Способы вербализации понятия «возраст» в русском языке» тақырыбындағы кандидаттық диссертациясында тұтас және кешенді деңгейде қарастырады. Атап айтқанда Л.Н. Толстойдың «Война и мир», В.И. Дальдың жинақтаған фольклорлық және тілдік материалдары негізінде орыс тілі мен мәдениетіндегі нәрестелік, балалық, жастық, егделік, қарттық т.б. кезеңдерге байланысты 2 мыңға жуық лексикалық бірлік әлеуметтік маңызы тұрғысынан сараланады (Аббас, 2008). Осындай маңызды еңбектердің тағы бірі орыс, украин және ағылшын тілдеріндегі лексемаларға байланысты Ю. Орлова, Н. Лемиш, С. Матвеева т.б. бірнеше ғалымның бірлесіп жазған «Concept Human Age as Archetypal and Stereotypical Mental Structure in the Consciousness of Ukrainian, Russian, and English Native Speakers» (Украин, орыс және ағылшын тілінде сөйлейтіндердің санасындағы архетиптік және стереотиптік менталдық құрылым ретіндегі адам жасының концепті) (Orlova т.б. 2008) атты кешенді деңгейде қарастырған еңбекті айтуға болады. Қазақ поэзиясындағы өмір туралы мақал-мәтелдер мен тұрақты құрылымдарды зерттеген Аманбекқызы және т.б. (2025) мұндай бірліктердің өмірдің мәнін, рухани-адамгершілік құндылықтарды және ұлттық дүниетанымды жеткізудегі когнитивтік қызметін атап көрсетеді. Бұл тұжырымдар Жүніс Әміре ғазалдарындағы туу, жастық, кемелдік, қарттық және өлім кезеңдеріне қатысты фразеологизмдерді түркілік дүниетаным мен сопылық рухани кемелденудің тілдік көрінісі ретінде қарастыруға негіз береді.

Ал қазақғылымында адамның жас ерекшеліктерін орай қалыптасқан фразеологиялық тіркестерге байланысты Г. Сағидолданың 2011 жылы жарық көрген «Түркі-моңғол дүние бейнесінің тілдік фрагменттері» атты еңбегінде ғана лингвистикалық тұрғыдан талданады. Ғалымның бұл еңбегінде бұл тақырыпқа байланысты аз ғана бөлім арналса да, қазақ және моңғол тілдеріндегі адамның жас ерекшеліктеріне қатысты соматикалық фразеологизмдер жөнінде ғылыми тұрғыдан өте маңызды тұжырымдар жасаған (Сағидолда, 2011: 173-177). Аталған тақырып төңірегінде кейбір ақпараттық ресурстарда берілген жалпы танымдық мәліметтерден болмаса, бұдан басқа мардымды бір ғылыми талдау табу қиын. Сондықтан қазақ тілінің сөздік қорында молынан ұшырасатын адам өмірінің кезеңдері мен жасына орай физиологиялық және рухани ерекшеліктеріне байланысты қалыптасқан лексикалық бірліктерді арнайы және кешенді ауқымда зерттеудің маңыздылығы зор. Бұл тақырыпты қазақ тілінің өз аясында және тілдераралық деңгейде әр қырына қарастыруымыз қажет. Сол секілді көркемдік құралдар негізінде қалыптасқан тілдік бірліктердің түп-негізін зерттей отырып,

түркі тілдерінің көне және ортағасырлық жазба ескерткіштеріндегі, сондай-ақ қазіргі түркі тілдеріндегі қолданыстарын семантикалық, структуралық, варианттылық және валенттілік ерекшеліктері, ұқсастықтары, мағыналық қатыстылықтары тұрғысынан салыстырып, ғылыми негізде талдаудың өзектілігін атап өткен жөн.

Талдау және нәтижелер

Түркі халықтарының дүниетанымында адам өмірінің әр кезеңіне тән физиологиялық, физикалық өзгерістерімен қоса рухани тұрғыдан кемелденуі ерекше мәнге ие. Мысалы, «Құтадғу біліг» дастанында туғаннан бастап әр жастың аралығында өзгеріп отыратын бет-әлбет, шаш-сақал, ақыл-парасат, дене-бітім т.б. қасиеттерге көбірек мән беріледі және осы адам мүшелерінің өзгерістерін негізге ала отырып, астарлы түрде баяндалады (Nalbant, 2016: 183). Жүніс Әміреде де адам өмірінің цикліне байланысты тілдік бірліктердің, фразеологизмдердің, метафоралық қолданыстардың барлығында да осы үрдіс жаңғырып, жанданып отырады. Олардың арасында жалпытүркілік мәнге ие қолданыстармен қоса, аздап трансформацияға ұшыраған түрлері, сонымен бірге тосын құрылымға ие индивидуалды қолданыстар жетерлік. Ақын тіліндегі адам өмірінің кезеңдеріне байланысты фразеологиялық тіркестер «туу», «нәрестелік», «балалық», «жасөспірімдік», «ересектік», «кемелдік», «мосқалдық», «қарттық», «өлім» секілді бірнеше сатыдан тұратын кезеңді қамтиды.

Өмірдің бастауы болып саналатын «туу» концепті тілімізде жарық, үміт және болашақпен байланысты беріледі және әдетте бұған «дүние», «әлем» сөздері ұйытқы болады. Бұған байланысты қазақ тілінде шыр етіп дүниеге келу, жарық дүние есігін ашу сынды образды фразеологизмдер қолданылады. Таным шеңбері діни ұғым түсініктерімен ұштасып жатқан бұл тіркес қазіргі түрік тілінде де өнімді тіркестердің бірі ретінде қолданылады (Sözer, 2000: 11). Бұл тіркес Жүніс Әміре ғазалдарында да *dünyâya gelmek* түрінде бірнеше рет кездеседі. Мысалы: *Yaratdı Hak dünyâyı Peygamber dostlığına // Dünyâyı gelen gider bâkî kalası degül* «Жаратты Хақ дүниені пайғамбарға деген достығы үшін // Дүниеге келген кетеді мәңгі бақи қалар емес» (158/14). Сонымен бірге бұл тіркестің *Bu cihâna gelen gitdi* «Бұл жиһанға келген кетті» (218/3) деген жолдарда *cihâna gelmek* варианты қолданылған.

Сол секілді 152-інші ғазалда кездесетін мына бәйіттердегі «дүниеге келу» мағынасындағы метафоралық және метонимиялық қолданыстар да назар аудартап қоймайды. Мысалы: *Yürüridüm anda pinhân Hak buyruğı virmez amân // Vatanumdan ayırdılar bu dünyâyı düşdi gönül // Beni beşige urdılar elüm ayagum sardılar // Öndin acısın virdiler tuz içine düşdi gönül // Günde iki kez çözerler başına akça dizerler // Agzuma emcek virdiler nefis kabzına düşdi gönül* (152). Бұл бәйіттерде *bu dünyâyı düşmek* (сөзбе-сөз: «осы дүниеге түсу») тіркесі *dünyâyı gelmek* тіркесінің варианты ретінде берілсе, *vatanumdan ayıрмаk* (сөзбе-сөз: «отанымнан айыру») окказионалды фразеологизмінде де «отан – ана құрсағы» ретінде метафораланып «дүниеге келу» мағынасын білдіреді. Өлеңнің одан кейінгі жолдарында адамның нәрестелік кезеңіне байланысты *beşige urmak* (сөзбе-сөз: «бесікке бөлеу, салу»), *agzuma emcek virmek* (сөзбе-сөз: «аузына емшек беру») тіркестерін қолданады. Әрине, бұл жерде тура мағына басымдау көрінсе де, тіркестердің құрамындағы тірек сөздер мағыналық қызметі тұрғысынан қазақ тіліндегі ана сүті аузынан кеппеген, аузынан ана сүті кетпеген, ана сүтінің табы кеппеген, емшек табы аузынан кетпеген, ернінен емшек сүті кетпеген (Кеңесбаев, 2007: 52), бесіктен белі шықпаған (Смағұлова, 2002: 106), бесік табы арқасынан кетпеген (Сағидолда,

Сарекенова, 2015: 149) секілді образды фразеологизмдерге қатыстылығы байқалады. Алайда қазақ тілінде бұл тіркестер нәрестелік шақ үшін емес, біршама есейіп қалған балалар немесе жасөспірімдер үшін қолданыла отырып, «өте жас, тәжірибесіздік» мағыналарын білдіреді. Сондай-ақ сары аузы балапан, ақ жұмыртқа сары уыз, мұрнынан сорасы ағып жүрген, буыны бекіп, бұғанасы қатпаған, он екіде бір гүлі ашылмаған, оң солын танымайтын, мәйегі аузынан шығып тұрған деген секілді фразеологизмдермен мағыналас жұмсалады. Мұның ішіндегі соматикалық бейнелі фразеологизмдер қатарындағы аузынан ана сүті кетпеген, ана сүтінің табы кеппеген, емшек табы аузынан кетпеген, ернінен емшек сүті кетпеген тіркестері қазіргі түрік тіліндегі *ağzı süt kokmak* (сөзбе-сөз: «аузынан сүт иісі шығу») (Sözer, 2000: 11) тіркестерімен тұлғалық жағынан да, мағыналық жағынан да үйлеседі. Ал бұл тіркестің түрік тіліндегі нұсқасы XV ғасырда өмір сүрген Анадолылық түрік ақыны Шейхидің «Хұсырау-Шырын» дастанында да кездеседі. Мысалы: *Henüz uş süd kokağ agzumda hanum // Kara yir içmesün su bigi kanum* (Timurtaş, 1963: 931).

Семантикалық жағынан ортақ, тұлғалық жағынан да вариант түріндегі бұл тұрақты тіркестер көбіне адамдар арасындағы «қомсыну», «менсінбеу», «жассыну» секілді қатынастарға байланысты жұмсалады. Яғни бұл тіркестер көбіне жасөспірімдерге немесе жас жігіттерге арналып айтылып жатады. Ортағасырлық Анадолы оғыздарының тіліне аударылған «Шахнамада» да «жас, тәжірибесіз» мағынасында *yanagı sâde* тіркесі кездеседі. Мысалы: *Boyu bir servdür yanagı sâde // Degül yaşı on altıdan ziyâde* (Özyaşamış Şakar, 2021: 280). *Yanagı sâde* тіркесін сөзбе-сөз «бет-жүзі тап-таза», яғни «сақал-мұрты шықпаған» деп түсіндіруге болады. Негізінен дәл осыған ұқсас «Құтадғұ білігте» де *yalıñ yüz* (сөзбе-сөз: «жалаңаш жүз») тіркесі кездеседі (1097-1099). Демек бұл жерде жыныстық тұрғыдан жетілуіне және гормоналды өзгерістердің пайда болуына байланысты ер балаларға ержете келе сақал-мұрт шыға бастайтынын назарға алып отырғанын байқау қиын емес. Жалпы мұрттың тебіндеп шыға бастауы қоғамда жігіттік шақтың басталғанын, ересектікке қадам басудың белгісі ретінде қаралатыны барлығына белгілі. Қазақ мәдениетінде де мұрты тебіндеу (Сағидолда, Сарекенова, 2015: 149), мұртына ұстара тиді, мұртына ұстара тимеген, мұрты ұстара көрмеген (Кеңесбаев, 2007: 523), сақалы шығып жат болу (Сағидолда, Сарекенова, 2015: 149) секілді тұрақты тіркестер де жігіт бола бастаған ер балалар үшін қолданылады. Адамның жасөспірім шағындағы физиологиялық ерекшеліктеріне негізделетін бұл фразеологиялық тіркестер түрік тіліндегі *biyıkları terlemek* (сөзбе-сөз: «мұрты терлеу») «мұрт шыға бастау» (Çotuksöken, 2004: 132), *sakalım yok ki sözüm dinlesin* «жасым кішкентай болғандықтан айтқандарыма мән бермейді» (Sözer, 2000: 298) секілді фразеологиялық тіркестермен құрам жағынан ғана емес, ішкі мазмұн, ішкі ұғым жағынан да ұқсас. Жүніс Әміре «Диуанындағы» мына бәйітте де бозбалалық шақты сақалдың тебіндеп шыға бастауы арқылы бейнелеу үшін *sakal bit-* «сақал біту / пайда болу» фразеологизмін қолданады (152/15).

Бұл өлең жолдарындағы *sakal bit-* фразеологиялық тіркесінің көне нұсқасы «Құтадғұ білігте» де кездеседі. Мысалы: *Yalıñ yüzlüg erdim bütürdi sakal // Kara kuzgun erdim kugu kıldı çal* (1097-1099). *Sakal bit-* ~ *sakal bütür-* фразеологиялық тіркесі қазақ тіліндегі ата сақалы аузына біткен (Кеңесбаев, 2007: 72) тіркесімен ортақ элементтерінің бар екені байқалады. Алайда, бұлардың әрқайсысының өзіне тән мағыналық ерекшелігі, соған орай қолданылатын орны, экспрессивті бояуы болады. Атап айтқанда *sakal bit-* өлеңде жігіттіктің бастауы мағынасын білдіре отырып, «сақал» азамат болудың көрсеткіші ретінде бейнеленеді. Ал ата сақалы аузына біткен көбіне егде тартқан,

жасы ұлғайған ересек кісінің кішілермен қатынасындағы өрескел ісі мен жағымсыз мінезін бейнелеу үшін қолданылады. Сонымен бірге қазіргі түрік тіліндегі sakalı bitmek тіркесіне тұлғалық ұқсастығы болғанымен үлкен мағыналық айырмашылығы барын атап өту керек. Мұндағы sakalı bitmek тіркесі бір іске, шаруаға қатысты бола отырып, ол істің көпке ұзауын, тез арада бітпеуіне байланысты айтылады (Türkçe Sözlük, 2005: 1684). Бұл кейінгі шақтарда баспасөз құралдарында жиі қолданылып жүрген сақалды құрылыс «ұзақ уақытқа созылып, аяқталмай қалған немесе бітуі ұзаққа созылған құрылыс» тіркесімен өзектес екендігін аңғару қиын емес. Мысалы: Сақалды құрылыс азайды (Сақалды құрылыстар азайды, 2016), Жамбыл облысында 51 «сақалды» құрылыс анықталды (Жамбыл облысында 51 «сақалды» құрылыс анықталды), Сақалды құрылыс иелері жауапкершілікке шақырылды (Дәнекеров, 2022) т.б.

Төмендегі бәйітте қырық бес жастан кейінгі ер адамның бейнесін сақалына ақ түсе бастауымен сипаттайды. Мысалы: Kırk beşinde sûret döner kara sakala ak iner // Bakır şeybetin göricek yoldurmaga düşdi gönül (152/19). Бұл жерде kara sakala ak in- (сөзбе-сөз: «қара сақалға ақ түсу») – ересек бір адамның портретін көз алдыға әкелетіндей бояуы қанық фразеологиялық тіркес. Бұл тіркестің қазіргі түрік тілінде де сақина ak düşmek (сөзбе-сөз: «шашына ақ түсу») (Sözer, 2000: 114) түріндегі дублетті варианты, одан бөлек sakalına kar yağmak (сөзбе-сөз: «сақалына қар жауу») (Türkçe Sözlük, 2005: 1684), sakalına kır düşmek (сөзбе-сөз: «сақалына сұр түсу»), saçına kar yağmak (сөзбе-сөз: «шашына қар жауу») (Türkçe Sözlük, 2005: 1674) тіркестері қолданылса, қазақ тілінде де бұл мағынада шашына қырау түсу, сақалы бурыл тарту, самайын боз қырау шалды, шашына қырау түсе бастау, көк сақал (Сағидолда, Сарекенова, 2015: 149) деген секілді бейнелік сипаты алуан түрлі варианттары кездеседі. Шаштың ағаруы «Құтадғұ білігте» мынадай эмоционалды қуаты күшті көркемдік құралдармен бейнеленеді. Мысалы: Kara erdi kuzgun tüsi teg başım // Kugu konu başka yetildi yaşım «Қара еді құзғын түсіндей басым // Аққу қонды басқа, жетті жасым» (5643)

Жалпы профессор Г.Сағидолданың пікірінше «Қазақ дүние фразеологиялық фрагменті сақал-мұрттың, самайдың, шаштың ағара бастауы, бет әлбетті әжім торлап, бет терісінің көнетоздануын, көздің түсі оңып, жанардың өткірлігінен айрылуын орта жаста адам бойында басталатын физиологиялық өзгерістердің «сыртқы белгілері» ретінде тіркейді» (Сағидолда, Сарекенова, 2015: 150). Дегенмен бұл жерде аталған фразеологиялық тіркестер орта жасқа ауа бастаған ер адамның физиологиялық ерекшелігімен қоса «ақшалған сақал» ақыл тоқтатқан, рухани жақтан кемелдене бастаған, біршама тәжірибелі азаматтың бейнесін аңғартады. Мысалы: Çün kara sakal agardı ak çıkdı karayı örttdi Anı kim // Çalap uyardı ol göze tuman gerekmez (108/7). Бұл жолдардағы kara sakal agar- (сөзбе-сөз: «қара сақал ағару»), ak çıkdı karayı örttdi (сөзбе-сөз: «ақ шықты қараны жапты») бейнелі тұрақты тіркестері – Жүніс Әміре «Диуанындағы» қарттықтың бейнесі. Ал Ясауидің saç saqalım көр aқardı köñlüm қара // rüz-ı maḥşer raḥm ёtmeseñ ḥālim tebāh (Utebekov, 2022: 198) деп келетін ғұмырбаяндық хикметінде бейнелеулерді шаш пен сақалдың ағаруын отыз тоғыз жасқа байланыстырады. Демек бұл жерде шаштың, сақал мен мұрттың ағаруы – қарттықтың сыртқы сипатынан гөрі даналықтың, ақыл-парасаттың, қадір-қасиеттің белгісі іспетті. Жалпы «Диуани лұғат-ит түркте» saçı sakalı aғarmış фразеологиялық тіркесінің оғыз тіліне тән екенін жазады (Kâşgarlı, 2014: 546). Қазіргі түрік тілінде де бұл тіркестер saç aғartmak (сөзбе-сөз: «шаш ағарту»), saç başı aғarmak (сөзбе-сөз: «шашы, басы ағару»), şakakları aғarmak / beyazlanmak (сөзбе-сөз: «самайы ағару») түрінде қолданылады (Kâşgarlı, 2014: 1674, 1844).

Сондай-ақ Жүніс Әміренің мына бәйіттеріндегі *ak sakallu rîg kosa* (сөзбе-сөз: «ақ сақалды пір қарт») тіркесі арқылы абыз қарттың, салиқалы қарияның үлгісін көз алдыға елестетесің (299/5). Қазақ қоғамында да «ақсақал» ұғымының «қария», «шал» ұғымдарына қарағанда кең мағынаға ие екені бесенеден белгілі. Ақсақал егде тартқан кісі болумен қатар жөн-жоралғыны, салт-дәстүрді білетін парасаты жоғары, беделі биік, ақыл иесі қариялар үшін айтылады. Ақсақалдар ауыл, ру, ел ішінде маңызды шешімдер қабылдау кезінде ерекше рөл атқарады. Деректерге сүйенсек «Ежелден қалыптасқан адам жасын жіктеу дәстүріне сәйкес ақсақалдар қатарына адамның бесінші мүшелге аяқ басқаннан кейінгі, яғни қырық тоғыз жасқа толғандардан бастап кейінгі жастағылар жатқызылады. Алайда, этнографиялық, фольклорлық және жазба деректерге қарағанда алпыс және одан да жоғары жастағы адамдар ғана ауыл, ру, тайпа, тіпті этнос деңгейіндегі сыйлы ақсақал атану құрметіне ие болған (Қазақтың этнографиялық категориялар, ұғымдар мен атауларының дәстүрлі жүйесі, 2011: 158).

Фразеологиялық тіркестерге өзек болатын қарттықтың тағы бір белгісі адамның күш-қайратына, физикалық қабілетіне байланысты болады. «Құтадғұ біліг» шығармасындағы мына жолдарда қарттықтың белгілері образды бейнелер арқылы беріледі. Мысалы: *Bodum erdi ok teg egildi bodum // Tiriglik tükedi yetildi ögüm* «Бойым оқтай еді, иілді бойым // Белсенділік таусылды, жетті уақыт» (1097-1099); *Tiriglig küci bardı mindin kitip // Tayak tuttı elgim bu tırgın atıp* «Белсенділік күші барды кетті менен // Таяқ ұстады қолым, осы белсенділікті тастап» (5634-5635). Яғни, бұл жерде қарттығын «жастық шақтағы түп-түзу белім, бүгіліп қалды», «күшім сарқылып, қолыма аса таяқ ұстадым» деп бейнелейді. Бұл бейне «Нахжул Фарадистегі» *Bakar bir abuşka ermiş, arkası bükre ermiş, saçı sakalı akarmış, elgine 'asâsını almış...* «Қараса бір қарт екен, арқасы бүкірейген, шашы мен сақалы ағарған, қолына асасын алған...» суреттемесіне ұқсас (Ата, 2014: 285/16).

Қазақ тіліндегі көз жанары суалды, көзінің нұры тайды, көзінің нұры сөнді / өшті фразеологиялық тіркестері осы айтқандарымызға жатады (Кеңесбаев, 2007: 328). Көздің көру қабілетіне негізделген бұл фразеологиялық тіркестер Жүніс Әміренің ғазалдарында *gözünü karası gitmek* (сөзбе-сөз: «көзінің қарасы кету») түрінде беріледі. Сөздікте бұл тіркес «сұлулығы жоғалу, жастығы кету» мағыналарын білдіреді деп көрсетеді (Özyaşamış Şakar, 2021: 160). Мысалы: *Gitmiş gözünün karası hîç işi yok dur turası // Kefen bizinün pâresi sünüğe sarılmış yatur* (74/6). Қазақ ақындарынан Жамбылда да қарттық кезеңде физикалық күш-қуат пен физиологиялық тұрғыдан тоқырауға түсетінін жырлау барысында көздің өзгерісіне де ерекше мән береді. Мысалы: Кәрілік екі көзді қызартады // Сүйектің етін сылып, ұзартады // Еңкейсең етпетіңнен түсіргендей // Батапандап тізе тұсқа тұз артады (Қалижанұлы, 2013: 128).

Ал Жүніс Әміренің мына жолдарында қарттық келгенде адам баласының физикалық күш-қуатының сарқылуымен қоса ішкі сенімінің жоғалатынын, рухани қайратының әлсірейтінін жазады. Мысалы: *Yola gider başaramaz yigitlige eli varmaz // Bu nesneleri koyuban yavunmaga düşdi gönül* (152/21). Яғни, бұл жерде атап айтқанда *yola gider başaramaz* «бұрынғыдай сенімді түрде өмірлік күресте аса жетістікке жете бермейді, табысты болуы қиын», *yigitlige eli varmaz* «бұрындары ерлікке ұмтылып тұратын жүрек әрекет етуден тайсақтайды, жас кезіндегідей батыл қадамдар жасай алмайды» деген мағыналарға ие бола отырып, қазақ тіліндегі «қайраты (қуаты, күш) қайтты» (Кеңесбаев, 2007: 396) фразеологизмдерімен үндесіп жатады, бір жағынан Абайдың Қартаң тартқан

адамнан от азаймақ // От азайса, әр істің бәрі тайғақ (Құнанбайұлы, 1985: 128) деген өлең жолдарын еске түсіреді.

Жүніс Әміре ғазалдарында қарттыққа қатысты фразеологиялық тіркестердің кейбірі «өмір», «жас» сөздерінің қатысуымен жасалатынын көруге болады. Мысалы, уаşı уйтмек (313/15), 'ömrini eskitmek (3/13) фразалық тіркестеріне сөздіктерде «қартаю, қарттық келу» мағыналарында қолданылатынын жазады (Özyaşarış Şakar, 2021: 233). Қазақ тіліндегі жасы жету, жасы ұлғаю, жасы жер ортасына келу тіркестеріне де «жер ортасы кісі болды, қартаң тартты» мағыналарын білдіреді деп көрсетеді (Кеңесбаев, 2007: 247; Смағұлова, 2002: 107). Алайда бұл тұрақты тіркестердің жай ғана «қартаю, қарттық келу» мағыналарын білдіріп қоймай, сонымен бірге өмірдің тағдыр тауқыметін басынан өткерген, тәжірибесі мол, көпті көрген адам үшін айтылатынына да мән беруіміз керек.

Жүніс Әміре ғазалдарындағы фразеологизмдердің бір сыпырасы өлімге қатысты болып келеді. Жалпы сопылық әдебиетте өлім тақырыбы – терең философиялық, моральдық және рухани мәнге ие. Оны қорқынышты әлем ретінде емес, керісінше, Жаратқанға қауышудың, рухтың мәңгілік мекенге оралуының жарқын сәті ретінде бейнелейді. Сондықтан да «өлім», «ажал», «өлу, қайтыс болу» мағынасында қолданылатын фразеологизмдер эвфемистік сипатта болып келеді. Бұл жайында Гүлмира Оспанова «Жүніс Әміре Диуанында өлімге қатысты ұғым және дәстүрлерге байланысты сөздер қоры өте көп. Жүніс өлімге қатысты ұғымдарды астарлы түрде беру арқылы өлім концептін жағымды бейнелейді; өлімнің суық және қорқынышты жүзін жұмсартады. ... өлімнің ақиқаты Жүністің тілінде өте терең, бояуы қанық және эстетикалық деңгейдегі көркемдікке ие болады... өлімге қатысты кейбір дерексіз және күрделі ұғымдарды деректілендіре бейнелейді» деп өте орынды сипаттайды (Ospanova, 2016: 148). Демек Жүніс Әміре түркі тілдерінің көне заманнан бері келе жатқан өлімге байланысты тұспалды эвфемизмін одан әрі дамытып, көріктендіре түсті деуге болады. Дегенмен ғазалдарда нақты біреудің өлімі туралы баяндалмайды. Өлім-жітімге қатысты меңзеулер ғазалдарда жанрдың мақсатына орай діни-дидактикалық тұрғыдан ақыреттің болатынын, өмірдің соңы өлім екенін ұғындыру кезінде, нәпсіні өлтіруге байланысты насихаттарын жеткізу барысында беріліп отырады. Құрылымдық, дәрежелік, экспрессивтік, эмоционалдық қасиеттері жағынан әр тектес болып келетін бұл тіркестердің арасында көнеден жеткен жалпытүркілік үлгілері де жоқ емес. Көне түркі жазбаларындағы «қайтыс болу» мағынасында ұса bar- қолданылады. Мысалы: it uıl onuñ ау altı otuzka ұса bardı «ит жылының жиырма алтысында қайтыс болды» (Tekin, 2017: 68). Яғни көне түркілер жанның құс секілді екеніне және оның адам өлгенде ұшып шығатынына сенетін. Сондықтан ұсмак «ұшу» етістігі «өлу» мағынасында эвфемизм ретінде қолданылатын. Кейбір этимологтар жұмақ сөзінің төркінін де осы ұсмак сөзінен шыққандығын, исламды қабылдаған соң бұл сөз жәннат сөзімен синоним ретінде қолданыла бастағанын айтады (Onay, 2013: 242). Бұл Жүніс Әміреде де dost iline ұс- (сөзбе-сөз: «дос еліне ұшу») тіркесі арқылы беріледі. Мысалы: Biz bu cihândan göçelüm // Ol dost iline uçalum (160/22). Сонымен бірге көне түркі ескерткіштерінде kergek bol- тіркесі көбіне билеушілер және билеушілердің отбасы мүшелері, мұрагерлер секілді құрметті адамдар қайтыс болғанда қолданылған (Tekin, 2017: 82). inim kül tigin özi ança kergek boltı «інім Күлтегін өзі осылайша қайтыс болды» (Tekin, 2017: 32). Ахмет Бижан Эржиласунға сүйенсек, kergek – бөдене сияқты бір құс түрі (Ercilasun, 2007: 373-374). Жалпы ислам философиясымен де үндесетін бұл түсінік ортағасырлық шығармаларда да жиі кездеседі. Жүніс Әміре ғазалдарында да мұның kuş ol- (сөзбе сөз: «құс болу»)

варианты қолданылған. Мысалы: *Öldi diyeler kaydum yiyeler // Bir kuş oluban çıkam aradan* (284/6).

Жүніс Әміре ғазалдарындағы өлімге қатысты фразеологизмдердің көбісі қазақ тіліндегі секілді *dünyâ* «дүние», *cihân* «жиһан», *cân* «жан», *yir* «жер», *toprak* «топырақ», *ecel* «ажал», *‘ömür* «өмір, ғұмыр» сөздерінің ұйытқы болуымен жасалады. Айталық, қазақ тіліндегі дүние салу, дүниеден өту, дүниеден кету, дүниеден озу, дүниеден көшу, дүниеден жөнелу, дүниеден қайту, дүниеден аттану » (Кеңесбаев, 2007: 194), дүниені тәрік қылу, дүниеден безу » (Кеңесбаев, 2007: 196; Смағұлова, 2002: 72) секілді дүние сөзінің доминант қызметін атқарып, етістіктері ғана ауысатын варианттас тіркестер Жүніс Әміре ғазалдарында да қолданылады. Солардың кейбірі мына бәйіттерде өтеді: *Biz bu cihândan göçelüm // Ol dost iline uçalum* (160/22), *Niçe yıllar ‘ömür sürdüm // Anca aglayuban güldüm // İşde ecel sana geldüm // Esenledüm dünyâm seni* (413/4), *Erenler gelüp geçdiler dünyâyı koyup göçdiler // Havâya agup uçdılar bular hümâdur kaz degül* (166/3), *Biz dünyâdan gider olduk kalanlara selâm olsun // Bizüm için hayır-du‘â kılanlara selâm olsun* (231/1), *Her ki bu dünyâdan geçer ‘ışk kadehin tolu içer // ‘İşka cânun saçu saçar dost gülini diren kişi* (372/7) т.б. Яғни бұл бәйіттердегі *cihândan göç-* (сөзбе сөз: «жиһаннан көшу»), *dünyâyı koyup göç-* (сөзбе сөз: «дүниені тастап көшу»), *dünyâdan gider ol-* (сөзбе сөз: «дүниеден кететін болу»), *dünyâdan geçmek* (сөзбе сөз: «дүниеден өту»), *dünyâya esenlemek* (сөзбе сөз: «дүниемен қоштасу») түріндегі варианттас тіркестер діни сенімге байланысты болып келеді.

«Өлу, қайтыс болу» мағынасын білдіретін фразеологиялық тіркестердің бір тобы ажал, өлім сөздерінің қатысуымен жасалады. Солардың ішінде *ecel yitmek* секілді фразеологизмдер қазақ тіліндегі ажал жету, ажалы жету (Смағұлова, 2002: 72), өлім жетті (Кеңесбаев, 2007: 575) тіркестерімен құрамдық және семантикалық жағынан теңдей бола отырып, абсолют эквивалент ретінде жұмсалады. Мысалы: *Behey miskîn gâfil olma dünyâ fânî bâkî sanma // Ecel yiticek agzundan lokman yutmayasın bigi* (414/8) т.б. Тіркестің қазақ тілінде ажал нәубеті жету моделіндегі варианты да қолданылады (Смағұлова, 2002: 72). Жүніс Әміредегі *ecel irmek* (сөзбе-сөз: «ажал жету»), қазіргі түрік тіліндегі *eceli gelmek* (сөзбе сөз: «ажал келу») тіркесі де осымен өзектес десек болады. Мысалы: *Ecel irdi va‘de yitdi // Bu ‘ömrüm kadehi toldı* «Ажал жетті, мерзім жетті бұл өмірдің шыныаяғы толды» (184/5).

Ал *İy benüm ‘ömrüm kuş kanda varasın birgün // Ecel avlayup yudar ele giresin birgün* (246/2), *Ecel tuzagina basdum // Esenledüm dünyâm seni* (413/27) бәйіттердегі *ecel avlayup yutmak* (сөзбе-сөз: «ажал аулап жұту»), *ecel tuzagina basmak* (сөзбе-сөз: «ажал тұзағын басу») тіркестері көріп отырғанымыздай қазақ тіліндегі ажал қармағын салу (Смағұлова, 2002: 72), ажалдың құрығына түсу // ілігу, ажал қақпанына түсу, ажалдың шеңгеліне түсу тіркестерінен құрамдық жағынан да аса айырмашылығы жоқ деуге болады.

Жүніс Әміренің замандастарының шығармаларында және қазіргі түрік тілінде кездесетін *eceli gelmek* (Sözer, 2000: 117; Özyaşar Şakar, 2021: 121) де қазақ тіліндегі өлім келу (Смағұлова, 2002: 74) тіркесімен тепе-тең балама бола алады. Бейнелі фразеологизмдердің бірі *ölümle burun buruna gelmek* (сөзбе-сөз: «өліммен мұрын мұрынға келу») де өліммен / ажалмен бетпе-бет келу тіркесімен ішкі мазмұны жағынан үндестігі байқалады. Сол секілді өлшеулі күні бітті // жетті (Кеңесбаев, 2007: 574), күні біту (Смағұлова, 2002: 74) тіркестері де ішкі мазмұны жағынан Жүніс Әміредегі *va‘de yit-* (сөзбе-сөз: «мезгілі жету») тіркесімен үндеседі. Мысалы: *Va‘de yitüp ölicegez ol sinleye varıgazan // Zebânîler gelicegez sen ‘inâyet eyle Çalap* (16/5).

Жүніс Әміре ғазалдарындағы «өлу» мағынасында cân «жан» сөзінің қатысуымен жасалған фразеологизмдер де жиі кездеседі. Мысалы, әртүрлі бәйіттердегі cân virmek (36/1), cândan geçmek (167/7), cânın terk itmek, cân u tenden geçmek (282/2; 200/3) тіркестерін айтуға болады. Көріп отырғанымыздай наным-сенімге негізделген бұл тіркестердің жанын беру (Tekin, 2017: 73), жанын кешті (Кеңесбаев, 2007: 241), жанын тәрік етті секілді қазақ тіліндегі фразеологизмдерімен тұлғалық жағынан да, мағыналық жағынан да тікелей сабақтастығы бар екені байқалады. Тағы бір айта кететіні Жүніс Әміренің дәуірінде Анадолы өңірінде жазылған Құран тәпсірінің бірінде кездесетін cân boğaza yitişmek (Özyaşamış Şakar, 2021: 91) образды фразеологизмі назар аудартапай қоймады. Бұл жан алқымға таяну (Смағұлова, 2002: 73) тіркесімен абсолют деңгейіндегі балама боларлықтай тіркес. Сол секілді cân teslim olmak (Özyaşamış Şakar, 2021: 93), cân çıkmak (Özyaşamış Şakar, 2021: 96) тіркестерімен де қазақ тілінде жан тәсілімге таянды, жан тәсілім жасады / қылды (Кеңесбаев, 2007: 237), жаны шықты (Кеңесбаев, 2007: 240) сияқты баламалас, тұлғалас фразеологизмдер бар.

«Жер», «топырақ» сөздерінің ұйытқы болуымен құрылған фразеологизмдердің де қазақ тілімен сабақтастығын аңғаруға болады. Атап өтер болсақ қазақ тілінің сөздік қорында бұл сөздердің қатысуымен діни рәсімдерге негізделген қара жер төсек болды (Кеңесбаев, 2007: 418), жер жастанды (Кеңесбаев, 2007: 259), жер жұтты (Кеңесбаев, 2007: 260), жер қапты (Кеңесбаев, 2007: 260), жер құшты (Кеңесбаев, 2007: 195), қара жер алу (Смағұлова, 2002: 74), қара жер төсек болу (Смағұлова, 2002: 74), жер қойнына ену / кіру (Смағұлова, 2002: 72), қара жер алу (Смағұлова, 2002: 74) т.б. образды фразеологизмдер жасалып, «өлу, қайтыс болу, қаза болу» мағынасын білдіреді. Жүніс Әміреде де бұл тіркестердің кейбірі қолданылады. Мысалы, ғазалдардағы kara yir altına girmek (сөзбе-сөз: «қара жердің астына кіру») (276/10), yir altına inmek (сөзбе-сөз: «жер астына түсу») (6/11), kara toprak olmak (сөзбе-сөз: «қара топырақ болу») (74/14), gözüne toprak toldurmak (сөзбе-сөз: «көзіне топырақ толтыру») (417/48), topragi kuşmak (сөзбе-сөз: «топырақты құшу») (246/5) т.б. фразеологизмдері солардың қатарына жатады.

Жүніс Әміре ғазалдарында өлімге байланысты ömür «өмір, ғұмыр» компонентті ömür geçmek (сөзбе-сөз: «өмір өту»), ömür kadehi tolmaq (сөзбе-сөз: «өмір шынаяғы толу»), ömгү sürilmemek (сөзбе-сөз: «өмір сүрмеу»), ömrin gülin kurıtmak (сөзбе-сөз: «өмірінің гүлін қурату»), ömгүн іpi üzölmek (сөзбе-сөз: «өмірінің жібі үзілу») секілді фразеологиялық тіркестер қолданылады. Мысалы: Akar yaşum sele benzer 'ömür geçer yile benzer // Güler yüzün güle benzer ne bilsün geçe bu çağlar (55/2), Ecel irdi va'de yitdi // Bu 'ömrüm kadehi toldı (184/5), Ben beni senden ayru kanda bulam // Ki sensüz Hak nefes 'ömrüm sürilmez (107/8), Hayrum şerüm yazılısar // 'Ömrüm іpi üzöliser (382/18), İncidesin âh ideler 'ömrin gülin kurıdalar // Gözsüz olasin yideler tâ bilesin dervîşleri (374/9) т.б. Қазақ тілінде де өлімге қатысты фразеологиялық тіркестердің біршамасы өмір сөзінің қатысуымен жасалады, өмірден озу, өмірден өту, өмірі қиылу, өмірі үзілу т.б. фразеологизмдерде де өмір уақыт категориясымен тікелей байланыстырылады.

Қорытынды

Мақалада түрік халқының XIII-XIV ғасырда өмір сүрген көрнекті ақындарының бірі Жүніс Әміре ғазалдарында қолданылған фразеологиялық тіркестер когнитивтік, концептуалдық, лингвомәдени және лексика-семантикалық тұрғыдан кешенді түрде талданды. Ақын шығармаларында адамның рухани толысуы сопылық дүниетаным негізінде – «инсан-и кәміл» концептімен ұштасып, туу, жастық, кемелдік, қарттық

және өлім секілді кезеңдерге байланысты бейнелі тіркестер арқылы көркем тілмен сипатталатын дәлелденді. Зерттеу барысында фразеологизмдердің валенттілік ерекшеліктері мен тұлғалық варианттары, мағыналық қабаттары айқындалып, қазіргі қазақ тіліндегі фразеологизмдермен семантикалық, құрылымдық және функционалдық сабақтастықтары анықталды. Түркілік мәдени код ретінде танылатын бейнелі тіркестер – халықтың дүниетанымы мен рухани-эстетикалық құндылықтарын сақтаушы әрі жеткізуші механизм ретінде қарастырылды.

Қорыта айтқанда, Жүніс Әміре ғазалдарындағы адам өмірінің кезеңдеріне байланысты фразеологиялық тіркестер – тек тілдік бірлік қана емес, түркілік дүниетанымның, сопылық рухани ілімнің және мәдени-тарихи сабақтастықтың көрінісі. Бұл тіркестер қазақ тіліндегі тұрақты тіркестермен тұлғалық және мағыналық тұрғыдан сабақтасып, ортақ мәдени код пен концептуалдық кеңістікті құрайды. Зерттеу нәтижелері фразеологизмдердің концепт, валенттілік, варианттылық және сабақтастық категориялары арқылы ұлттық рухани таным мен мәдени жадыны зерделеуге мүмкіндік беретінін көрсетті.

Мүдделер қақтығысы, алғыс айту және қаржыландыру туралы ақпарат

Мақала Қазақстан Республикасы Ғылыми және жоғары білім министрлігі Ғылым комитетінің қаржыландыруымен жүзеге асырылып жатқан BR28712621 «Қазақстанның қолжазба мұрасы: реестрлеу, реставрациялау, ғылыми каталогтау, цифрландыру және кешенді кодологиялық зерттеу» бағдарламалық-нысаналы қаржыландыру жобасы аясында әзірленді.

Мақалаға байланысты мүдде қақтығысы жоқ.

Авторлардың қосқан үлесі

С.Утебеков мақаланың идеясы мен тұжырымдамасын айқындап, материалдарды жинақтап, талдау жасады, мақаланың негізгі бөлігін жазды. А.Мейірбеков мақаланы талқылау, қайта саралау жұмыстарына қатысты, мақаланы рәсімдеуге, метадеректердің аударылуына үлес қосты. Авторлар мақаланың барлық аспектілері бойынша тең дәрежеде жауапты болып саналады.

Әдебиеттер тізімі

Аббас, М. Ф. (2008). Способы вербализации понятия «возраст» в русском языке. Автореф. дисс. канд. фил. наук. Калининград.

Аманбекқызы, Ж., Сыздыкова, Г., & Хусаинова, Л. (2025). Шәкәрім өлеңдеріндегі өмір туралы мақал-мәтелдердің танымдық сипаты. Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің Хабаршысы. ФИЛОЛОГИЯ сериясы, 152(3), 28–40. <https://doi.org/10.32523/2616-678X-2025-152-3-28-40>

Бердақ (1987). Таңдамалы шығармалары. Нөкіс: Қарақалпақстан.

Дәнекеров, Н. (2022). Сақалды құрылыс иелері жауапкершілікке шақырылды. [Электронды ресурс]. URL: <https://aqtobegazeti.kz/?p=119509> (қаралған күні: 15.07.2025).

ZhanbylInfo.kz. Жамбыл облысында 51 «сақалды» құрылыс анықталды (2021). Jambylinfo. [Электронды ресурс]. URL: <https://jambylinfo.kz/2d-video/zhambyl-oblysynda-51-sa-aldy-rylysy-any-taldy> (қаралған күні: 15.07.2025).

Кеңесбаев, І. (2007). Фразеологиялық сөздік. Алматы: Арыс.

Қазақтың этнографиялық категориялар, ұғымдар мен атауларының дәстүрлі жүйесі. 1 том (2011). Алматы: ДПС.

Қалижанұлы, У. (2013). Жамбыл. Алматы: Әдебиет әлемі.

Қалқаманұлы, Б. (1993). Ай, Абылай, Абылай. Алматы: Жалын.

Құлекеұлы, Ш. (1999). Шығармалары. Зерттеулер. Алматы: Дайк-Пресс.

Құнанбайұлы, А. (1985). Таңдамалы өлеңдер. Алматы: Жазушы.

Манас. Семетей. Үшінші кітап (1962). Алматы: Қазақтың Мемлекеттік Көркем әдебиет баспасы.

Сағидолда, Г. (2011). Түркі-моңғол дүние бейнесінің тілдік фрагменттері. Астана: Сарыарқа баспасы.

Сағидолда, Г., Сарекенова Қ. (2015). Қазақ және моңғол халықтарының қарабайыр дүние бейнесінің соматикалық коды: адам образының стереотиптік модельдері // Қазақ білім академиясының баяндамалары. no. 2, 143-153.

Сақалды құрылыстар азайды (2016). BAQ.KZ. [Электронды ресурс]. URL: http://old.baq.kz/kk/news/aimaktik_bak_muragat/regmedia-93122?ysclid=mdkc0rlwpz639180956 (қаралған күні: 15.07.2025).

Смағұлова, Г. (2002). Мағыналас фразеологизмдер сөздігі. Алматы: Сөздік-Словарь.

Aksan, D. (2005). Yunus Emre Şiirinin Gücü. Ankara: Bilgi Yayınevi.

Aktan, B. (2010). Yunus Emre'nin Dilinde Deyimsel Anlatım. X. Uluslararası Yunus Emre Sevgi Bilgi Şöleni Bildirileri, 06-08 Mayıs, 9-20.

Ata, A. (2014). Mahmud Bin Ali. Nehcül-Feradis. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Bilgin, A. (2019). Yunus Emre'de Sözü'nün Gücü. Vakıf İnsan Prof. Dr. Hikmet Özdemir Armağanı. İstanbul: Kriter Yayınları.

Bozok, E. (2020). Eski Türkçe Deyim ve Atasözlerinde Yaşlılık. Yaşlılık Kitabı (Ed. E. Gürsoy Naskali). İstanbul: Kitabevi.

Çiftioğlu Çabuk, A. (2022). Yunus Emre'de Ölümle İlgili Söz Varlığı. Yunus Emre (Hayatı-Düşünceleri-Eserleri). Ankara: TBMM Yayınları, 171-216.

Cin, A. (2015). Eski Türkçeden Günümüze Yaşlılıkla İlgili Kelimeler. Akdeniz İnsani Bilimler Dergisi, 1(5), 175-189. <https://doi.org/10.13114/MJH.2015111375>

Çotuksöken, Y. (2004). Türkçe Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü. İstanbul: Toroslu Kitaplığı.

Ercilasun, A.B. (2007). Türkçede Öl- Fiili Üzerine. Makaleler. Ankara: Akçağ Yayınları.

Güner Dilek, F. (2007). Altay Türkçesinde Ölüm Kavramını Anlatan Sözler ve Söz Kalıpları. Bilig Dergisi, 42, 177-190.

Kâşgarlı, M. (2014). Dîvânu Lugâti't-Türk. (Haz. Ahmet B. Ercilasun, Ziyat Akkoyunlu). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Memmedova Kekeç, E. (2019). Dede Korkut Kitabı'nın Günbet Yazması'ndaki Yaşname Metni Üzerine. İCİ World of Journals, 2 (11), 31-42.

Nalbant, M.V. (2016). Yaşname Geleneği İçinde Kutadgu Bilig ve Kutadgu Bilig'de Yaş Konusu. Modern Türklük Araştırmaları Dergisi, no. 4, 179-191.

Onay, Y. (2013). İslamiyetten Önce Türklerde Ölüm Anlayışı ve Defin Yöntemleri. Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi, no. 7, 232-244.

Orlova, Yu., Lemish, N., Matvieieva, S., Aleksieieva, O., Vainorenien, I., & Safonova, N. (2022). Concept HUMAN AGE as archetypal and stereotypical mental structure in the consciousness of Ukrainian, Russian, and English native speakers. Studies about Languages, 41, 62-80. <https://doi.org/10.5755/j01.sal.41.1.31960>

Ospanova, G. (2016). Yunus Emre Divanı'nda Ölümü Güzelleştiren İfadeler. Türk Dünyası Dergisi. no. 41, 131-149.

- Özyaşamış Şakar, S. (2021). Eski Türkiye Türkçesinin Deyimler Sözlüğü. İstanbul: DBY yayınları.
- Pala, İ. (1995) Yunus Emre'de Ölüm Düşüncesi. Uluslararası Yunus Emre Sempozyumu Bildirileri. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını.
- Polat, K., Yılmaz A.E. (2022). Dilde Ölümü Gölgelemek: Safâyî Tezkiresi'nde Ölümle İlgili Örtmeceler. Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi, 3(6), 302-324. <https://doi.org/10.34083/akaded.1147108>
- Sağlık Şahin, S. (2024). Mahtumkulu'nun Yaşname Türünde Yazılmış Şiirlerinde İnsanoğlunun Yaş Yılları. Folklor Akademi Dergisi, Özel (7), 30-46. <https://doi.org/10.55666/folklor.1468033>
- Şahin, H. (2021). Yunus Emre Divan'ında Organ İsimleriyle Kurulan Deyimler. Vefatına 700. Sene-yi Devriyesinde Uluslararası Yunus Emre ve Dünya Dili Türkçe Bilgi Şöleni, 7-9 Mayıs, 211-227.
- Şehitoğlu, M. (2024). Türkçe Sözlük'te Yer Alan Ölü ve Ölüm, Yaşam, Yaşam ve Hayat Kavram Alanlarına Bir Bakış. Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi, 1(8), 354-373. <https://doi.org/10.34083/akaded.1387304>
- Şimşek, E. (2023). Türk Halk Şiirinde "Yaşname"ler ve Yunus Emre'nin "Düşdü Gönül" adlı Şiiri Üzerine Bir Değerlendirme. Prof. Dr. Bayram Durbilmez'e Armağan. 55. Yaş Anısına. Cilt: I, Editör. Nevzat Özkan. İstanbul: Kriter Yayınevi, 439-448.
- Sözer, V. (2000). Geniş Kapsamlı Deyimler Sözlüğü. İstanbul: Epsilon.
- Tatçı, M. (2008). Yunus Emre Divanı. Tenkitli metin. İstanbul: H Yayınları.
- Tekin, T. (2017). Orhon Yazıtları. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Timurtaş, F. K. (1963). Şeyhî'nin Hüsrev ü Şîrîn'i (İnceleme Metin). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Toprak, F. (2020). Ali Şir Nevâyî'de Yaşlılık ve Gençlik Düşüncesi. Gazi Türkiyat. no. 31, 1-14.
- Türkçe Sözlük (2005). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Utebekov, S. (2022). Divân-ı Hikmet'in Kökşetav Nüshası. Çanakkale: Paradigma Yayınları.

С.Б. Утебеков*¹, А.К. Мейирбеков²

¹Международный казахско-турецкий университет имени Ходжи Ахмеда Ясави, Туркестан, Казахстан

²Международный университет туризма и гостеприимства, Туркестан, Казахстан

Концептуальное значение и лексико-семантические особенности фразеологизмов в газелях Юнуса Эмре

Аннотация. В статье рассматриваются фразеологизмы, связанные с этапами человеческой жизни, в газелях выдающегося поэта турецкого народа Юнуса Эмре (XIII–XIV вв.) в когнитивном, лингвокультурном и лексико-семантическом аспектах. Особое внимание уделяется тому, как на основе идеи суфийского мировоззрения об «инсан-и камиль» (совершенном человеке) поэт акцентирует духовное совершенствование личности от младенчества до старости, создавая выразительные и художественно убедительные образы посредством различных фразеологических единиц. Цель исследования - наряду с концептуальным анализом устойчивых выражений, встречающихся в поэтическом наследии, представить тюркское духовно-культурное знание и показать историческую преемственность во фразеологии казахского и турецкого языков. Методология включает историко-сравнительный, компонентный, фразеосемантический, описательный и этнолингвистический подходы. В качестве основных источников использованы издание «Yunus Emre Divanı», подготовленное Мустафой Татджы (2008), а также ряд турецких фразеологических словарей. Проводится лексико-семантический анализ устойчивых выражений символического и метафорического уровня, употреблённых для художественной передачи содержания суфийского учения и тюркского мировидения применительно к каждому из этапов

человеческой жизни – рождению, младенчеству, юности, зрелости, старости и смерти, – с раскрытием их значений и рассмотрением вариантов/эквивалентов в казахском языке. Научная новизна работы состоит в системном и комплексном осмыслении фразеологизмов, связанных с этапами жизни человека, как языковых концептов. Практическая значимость заключается в возможности использования результатов исследования в лингвистике, литературоведении, культурологии и теории перевода.

Ключевые слова: Юнус Эмре, Диван, газели, староанатолийский турецкий язык, турецкий литературный язык, этапы жизни человека, фразеологизмы.

S.B. Utebekov*¹, A.K. Meiirbekov²

¹*Khoja Akhmet Yassawi International Kazakh-Turkish University, Turkestan, the Republic of Kazakhstan*

²*International University of Tourism and Hospitality, Turkestan, Republic of Kazakhstan*

Conceptual Meaning and Lexical-Semantic Features of Phraseologisms in Yunus Emre's Ghazals

Abstract. This article examines phraseological units related to the stages of human life in the ghazals of Yunus Emre, a prominent 13th–14th century Turkish poet, from cognitive, linguocultural, and lexical-semantic perspectives. Particular attention is paid to the Sufi concept of “*insan-i kamil*” (the perfect human being), emphasizing spiritual maturity from infancy to old age. The study highlights how the poet creates artistic imagery through various phraseological units. Its aim is to analyze these fixed expressions conceptually, reflect Turkic spiritual and cultural cognition, and demonstrate historical continuity between Kazakh and Turkish phraseology. The research employs historical-comparative, componential, phrase-semantic, descriptive, and ethnolinguistic methods. Mustafa Tatçı's 2008 edition of “*Yunus Emre Divanı*” and several Turkish phraseological dictionaries served as primary sources. Symbolic and metaphorical expressions related to birth, infancy, youth, maturity, old age, and death are analyzed lexically and semantically, with special attention to their Kazakh equivalents and variants. The scientific novelty lies in the systematic conceptual analysis of phraseological units connected with human life stages. The study applies to linguistics, literature, cultural studies, and translation studies.

Keywords: Yunus Emre, Divan, ghazals, Old Anatolian Turkish, Turkish literary language, stages of human life, phraseologisms.

References

- Abbas, M. F. (2008). Sposoby verbalizacii ponyatiya «vozrast» v russkom yazyke [Methods of verbalization of the concept of “age” in Russian]. Kaliningrad. [in Russian]
- Amanbekkyzy, Zh., Syzdykova, G.O., & Khusainova, L.M. (2025). The cognitive character of proverbs and sayings about life in Shakarim's poems. Bulletin of L.N. Gumilyov Eurasian National University. Philology Series, 152(3), 28–40. <https://doi.org/10.32523/2616-678X-2025-152-3-28-40>
- Berdak (1987). Tanlamaly shygarmalary [Berdak. Selected Works]. Nokis: Karakalpakstan [in Karakalpak]
- Danekero, N. Sakaldy kurylys ieleri zhauapkershilikke shakyrlydy [Bearded construction owners called to account] – Available at: <https://aqtozegazeti.kz/?p=119509> (accessed: 15.07.2025). [in Kazakh]
- ZhanbylInfo.kz. Zhambyl oblysynda 51 «sakaldy» kurylys anyktaldy [51 «bearded» buildings identified in Zhambyl region] – Available at: <https://jambylinfo.kz/2d-video/zhambyl-oblysynda-51-sa-aldy-rylys-any-taldy> (accessed: 15.07.2025). [in Kazakh]
- Kenesbaev, I. (2007). Frazheologiyalyk sozdik [Phraseological dictionary]. Almaty: Arys. [in Kazakh]

- Kazaktyn etnografiyalık kategoriyalar, ugymdar men ataularynyn dasturly zhujesi (2018) [Traditional Kazakh system of ethnographic categories, concepts and names]. Almaty: DPS. [in Kazakh]
- Kalizhanuly, U. (2013). Zhambyl (Almaty: Edebiyet alemi. [in Kazakh]
- Kalkamanuly, B. (1993). Aj, Abylaj, Abylaj [Hey, Abylai, Abylai]. Almaty: Zhalyyn [in Kazakh]
- Kulekeuly, Sh. (1999). Shygarmalary. Zertteuler [Works. Research.]. Almaty: Daik-Press. [in Kazakh]
- Kunanbajuly, A. (1985). Tandamaly olender [Selected poems]. Almaty: Zhazushi. [in Kazakh]
- Manas. Semetej. Yshinshi kitap (1962). [Semetej. Book Three]. Almaty: QazMem Körkem Adebiet [in Kazakh]
- Sagidolda, G. (2011). Turki-mongol dunie bejnesinin tildik fragmentteri [Linguistic fragments of the Turkic-Mongolian worldview]. Astana: Saryarqa [in Kazakh]
- Sagidolda, G., Sarekenova, K. (2015). Kazak zhane mongol halyktarynyn karabajyr dunie bejnesinin somatikalyk kody: adam obrazynyn stereotiptik modelderi [The somatic code of the primitive worldview of the Kazakh and Mongolian peoples: stereotypical models of the human image]. Reports of the Kazakh Academy of Education, 2, 143-153. [in Kazakh]
- Sakaldy kurylystar azajdy [Bearded constructions have decreased] – Available at: http://old.baq.kz/kk/news/aimaktik_bak_muragat/regmedia-93122?ysclid=mdkc0rlwpz639180956 (accessed: 15.07.2025). [in Kazakh]
- Smagulova, G. (2002). Magynalas frazeologizmden sozdigi [Dictionary of meaningful phraseological units]. Almaty: Sözdik-Slovar. [in Kazakh]
- Aksan, D. (2005). Yunus Emre Şiirinin Gücü [The Power of Yunus Emre's Poetry] Ankara: Bilgi. [in Turkish]
- Aktan, B. (2010). Yunus Emre'nin Dilinde Deyimsel Anlatım [Idiomatic Expression in Yunus Emre's Language]. Proceedings of the 10th International Yunus Emre Sevgi Information Festival. 06-08-05, 9-20 [in Turkish]
- Ata, A. (2014). Mahmud Bin Ali. Nehcü'l-Feradis. Ankara: TDY. [in Turkish]
- Bilgin, A. (2019). Yunus Emre'de Sözü'nün Gücü [The Power of Words in Yunus Emre]. Foundation Human Gift to Prof. Dr. Hikmet Özdemir. İstanbul: Kriter. [in Turkish]
- Bozok, E. (2020). Eski Türkçe Deyim ve Atasözlerinde Yaşlılık. Yaşlılık Kitabı [Old Age in Old Turkish Idioms and Proverbs. Old Age Book]. İstanbul: Kitabevi. [in Turkish]
- Cin, A. (2015). Phrases Related to Ageing: From the Old Turkish Language Period to the Modern Turkish Language Period. Mediterranean Journal of Humanities. 5(1), 175-189. <https://doi.org/10.13114/MJH.2015111375>
- Çiftioğlu Çabuk, A. (2022). Yunus Emre'de Ölümle İlgili Söz Varlığı. Yunus Emre (Hayatı-Düşünceleri-Eserleri) [Yunus Emre's Vocabulary on Death. Yunus Emre (His Life-Thoughts-Works)]. Ankara: TBMM, 171-216 [in Turkish]
- Çotuksöken, Y. (2004). Türkçe Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü [Dictionary of Turkish Proverbs and Idioms]. İstanbul: Toroslu. [in Turkish]
- Ercilasun, A.B. (2007). Türkçede Öl- Fiili Üzerine. Makaleler [On the Verb Öl- in Turkish. Articles]. Ankara: Akçağ. [in Turkish]
- Güner Dilek, F. (2007). Words and Phrases Expressing The Concept of Death in Altai Turkish. Bilig, 42, 177-190 [in Turkish]
- Kâşgarlı, M. (2014). Dîvânü Lugâti't-Türk. Ankara: TDK [in Turkish]
- Memmedova Kekeç, E. (2019). Dede Korkut Kitabı'nın Günbet Yazması'ndaki Yaşname Metni Üzerine [About the Text «Age Poetry» in Günbet copy of the Book of Dede Korkut] İCİ World of Journals, 2 (11), 31-42. [in Turkish]
- Nalbant, M.V. (2016). Age and Kutadgu Bilig: A Study of the Text as an Epic. Journal of Modern Turkish Studies, 4, 179-191 [in Turkish]

- Onay, Y. (2013). Understanding of Death in Pre-Islam Turks and Applied Burial Methods. Gümüşhane University Journal of Social Sciences Institute. 07.01, 232-244. [in Turkish]
- Orlova, Yu., Lemish, N., Matvieieva, S., Aleksieieva, O., Vainorenien, I., Safonova, N. (2022). Concept Human Age as archetypal and stereotypical mental structure in the consciousness of Ukrainian, Russian, and English native speakers. Studies about Languages Kalbū studijos, 41, 62-80. <https://doi.org/10.5755/j01.sal.41.1.31960>
- Ospanova, G. (2016). Expressions that Beautify Death in 'Yunus Emre's Diwan'. Turkish World Journal of Language and Literature, 41, 131-149. [in Turkish]
- Özyaşamış Şakar, S. (2021). Eski Türkiye Türkçesinin Deyimler Sözlüğü [Dictionary of Idioms of Old Turkey Turkish]. İstanbul: DBY [in Turkish]
- Pala, İ. (1995). Yunus Emre'de Ölüm Düşüncesi [The Thought of Death in Yunus Emre]. Proceedings of the International Yunus Emre Symposium. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını. [in Turkish]
- Polat, K., Yılmaz, A.E. (2022). Shadowing Death in Language: Euphemisms on Death in Safâî's Tezkire. Journal of Academic Language and Literature. 6(3), 302-324. <https://doi.org/10.34083/akaded.1147108> [in Turkish]
- Sağlık Şahin, S. (2024). Years of Age of Human Beings in Mahtumkulu's Poems Written in Age Epic Type. Folklore Academy Journal, 7, 30-46. <https://doi.org/10.55666/folklor.1468033> [in Turkish]
- Sözer, V. (2000). Geniş Kapsamlı Deyimler Sözlüğü [Comprehensive Dictionary of Idioms]. İstanbul: Epsilon. [in Turkish]
- Şahin, H. (2021). Yunus Emre Divan'ında Organ İsimleriyle Kurulan Deyimler [Idioms Founded with Organ Names in Yunus Emre's Divan]. International Yunus Emre and Turkish Language Information Festival on the 700th Anniversary of His Death. 7-9.05, 211-227. [in Turkish]
- Şehitoğlu, M. (2024). A Look at the Conceptual Fields of Dead and Death, Living and Life in The Turkish Dictionary. Journal of Academic Language and Literature. 8(1), 354-373. <https://doi.org/10.34083/akaded.1387304> [in Turkish]
- Şimşek, E. (2023). Türk Halk Şiirinde "Yaşname"ler ve Yunus Emre'nin "Düşdü Gönül" adlı Şiiri Üzerine Bir Değerlendirme [An Evaluation of the «Yaşnames» in Turkish Folk Poetry and Yunus Emre's Poem "Düşdü Gönül"]. In Honor of Prof. Dr. Bayram Durbilmez. In Memory of His 55th Anniversary. Volume: I. İstanbul: Kriter. [in Turkish]
- Tatçı, M. Yunus Emre Divanı. Tenkitli metin [Yunus Emre Divan. Critical text] (İstanbul, 2008, 706 p.) [in Turkish]
- Tekin, T. (2017). Orhon Yazıtları [Orkhon Inscriptions]. Ankara: Türk Dili Kurumu. [in Turkish]
- Timurtaş, F. (1963). K. Şeyhî'nin Hüsrev ü Şîrîn'i (İnceleme Metin) [The Sheikh's Husrev and Shirin (Review Text)]. İstanbul: İstanbul Üniversitesi. [in Turkish]
- Toprak, F. (2020). Thoughts on Old Age and Youth in Ali Shir Nevâyî's Works. Gazi Türkiyat, 31, 1-14. [in Turkish]
- Türkçe Sözlük [Turkish Dictionary] (Ankara: TDK. [in Turkish]
- Utebekov, S. (2022). Divân-ı Hikmet'in Kökşetav Nüshası [Kokshetav Copy of Divan-ı Hikmet]. Çanakkale: Paradigma. [in Turkish]

Авторлар туралы мәлімет:

Утебеков Сенбек Бейсенбекович – хат-хабар үшін автор, PhD, Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті, Түркістан, Қазақстан. E-mail: senuteb@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3557-6758>

Мейірбеков Асылбек Қайратбекұлы – PhD, қауымдастырылған профессор м.а., Халықаралық туризм және меймандостық университеті, Түркістан, Қазақстан. E-mail: meirbekov.asylbek@iuth.edu.kz, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4609-1035>

Utebekov Senbek Beysenbekovich – PhD, Khoja Akhmet Yassawi International Kazakh-Turkish University, Turkestan, Kazakhstan. E-mail: senuteb@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3557-6758>

Meirbekov Assylbek Kairatbekuly – PhD, Acting Associate Professor, International University of Tourism and Hospitality, Turkestan, Kazakhstan. E-mail: meirbekov.asylbek@iuth.edu.kz, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4609-1035>

Утебеков Сенбек Бейсенбекович – автор для корреспонденции, PhD, Международный казахско-турецкий университет имени Ходжи Ахмеда Ясави, Туркестан, Казахстан. E-mail: senuteb@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3557-6758>

Мейірбеков Асылбек Қайратбекұлы – PhD доктор, и.о. ассоциированного профессора, Международный университет туризма и гостеприимства, Туркестан, Казахстан. E-mail: meirbekov.asylbek@iuth.edu.kz, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4609-1035>.

Copyright: © 2026 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).